

УДК 379.85

ПІДГРУШНИЙ Г.П.

РІВНІ РОЗВИТКУ ПРОМИСЛОВОСТІ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ (МЕТОДИКА ВИЗНАЧЕННЯ ТА АНАЛІЗ)

Стратегія регіональної політики України має бути орієнтована на створення умов, що забезпечували б становлення в країні постіндустріального суспільства з його якісно вищим рівнем життя населення та можливостями оздоровлення довкілля. Становлення такого суспільства зв'язане із масштабними змінами в усіх сферах господарства та життєдіяльності населення країн та їх регіонів. Ці зміни, перед усім, повинні торкнутися виробничої сфери і в першу чергу її основної структурної складової – промисловості.

Практика функціонування економік країн, що перейшли до постіндустріального епохи суспільного розвитку зв'язана із широкою експансією сучасних технологічних та організаційних інновацій. Їх впровадження у промисловість обумовило безпрецедентне зростання ефективності виробництва. Це проявилось головним чином у зниженні його ресурсно-та енергоємності, зростанні продуктивності праці, що в свою чергу дало потужний поштовх до структурної трансформації економіки в цілому. Ріст продуктивності праці у виробництві об'єктивно сприяв зменшенню частки зайнятих в ньому. Разом із тим становлення нового суспільства вимагало значного розширення сфери продукування знань (інформації) та забезпечуючих і обслуговуючих її видів діяльності. Це і обумовило стрімке зростання третинного сектору, що став домінуючим в економіці високорозвинутих країн.

Порівняно невисока частка виробничої сфери, в тому числі і промисловості, що тривалий час мала тенденцію до зниження, створює враження про її малозначимість у постіндустріальному суспільстві. Однак це не відповідає дійсному стану справ. Абсолютні обсяги промислового виробництва високорозвинутих країн не тільки залишаються дуже високими, а й зростають. Інша справа, що темпи цього зростання об'єктивно нижчі ніж у галузях третинного сектору. Важливість ролі промисловості у постіндустріальній економіці важко переоцінити. Вона є тим "субстратом" у товщі якого розвинулись нові соціально-економічні процеси і на якому базується постіндустріальне суспільство.

Свого часу автором досліджувались можливості постіндустріального розвитку в умовах радянського суспільства та потенційної ролі промисловості у цих процесах [6]. Були розкриті лімітуючі чинники, що унеможливили перехід країни до постіндустріальної епохи в той час. Основними серед них були:

ігнорування дії закону вартості в планово-регламентованій економіці, що блокувало структурну перебудову та робило систему несприятливою до науково-технічного прогресу.

практично монопольне володіння військово-промисловими комплексом високими технологіями, притаманними сучасному етапу НТП;

слабкий розвиток комплексу виробництв, що забезпечують особисте споживання (включаючи сферу послуг), які в умовах ринкової економіки є потужними джерелом попиту інновацій;

відсутність чіткого розуміння суті глобальних процесів, політичної волі та усвідомлених, виражених і відповідальних дій державної та регіональних еліт,

спрямованих на досягнення суспільного прогресу.

Криза останнього десятиліття ще більше ускладнила ситуацію. Ріст же промислового виробництва, що намітився в 1999 – 2001 роках ні в якій мірі не наблизив країну до постіндустріальних стандартів, оскільки забезпечувався переважно за рахунок низькотехнологічних виробництв чорної металургії, хімічної та харчової промисловості тощо, які отримали імпульс розвитку в результаті сприятливої міжнародної кон'юнктури. Жодних прогресивних зрушень у високотехнологічних галузях промисловості не відбулось. Увесь інноваційний комплекс країни залишається не тільки у глибокій кризі, а і є, як і раніше, нерозвинутим у структурному та організаційному відношенні. В Україні практично відсутня сфера діяльності по виробництву інформаційної продукції та послуг, що є обов'язковим атрибутом будь-якої високо розвинутої держави.

Узагальнюючи сьогоденний стан справ у країні можна зробити наступні висновки:

Існуючий у країні значний індустріальний потенціал опирається на достатньо кваліфіковану, високоосвічену робочу силу, однак характеризується застарілими технологіями та високим рівнем зносу основних промислово-виробничих фондів.

Обсяги та структура промислового виробництва, в якій домінують головними чином низькотехнологічні, матеріало- та енергоємні екофобні галузі не відповідає потребам суспільства ні в кількісному, ні в якісному відношенні.

У економіці фактично відсутні будь-які постіндустріальні зрушення, оскільки в країні несформований комплекс необхідних для цього умов. Саме цей чинник і унеможливорює суспільний прогрес.

Таким чином, ключовою ланкою в комплексі існуючих проблем є питання перспективного розвитку промислового виробництва країни, його структурної перебудови та модернізації, активізації впливу на соціальну сферу та територіальний розвиток.

Іншими словами, постіндустріальна трансформація українського суспільства стане можливою тільки після накопичення критичної маси необхідних передумов. Головною із них є відновлення, а вірніше набуття країною повномасштабного статусу високоіндустріальної держави. Для економіки такої країни, і перед усім її промислового комплексу, характерні наступні ознаки.

I. Високий рівень продуктивності праці. Для групи високорозвинутих країн цей показник складає щонайменше 50 тис. дол. США створеної в промисловості доданої вартості у розрахунку на одного зайнятого.

II. Стабільний характер виробництва, відсутність різких перепадів у його динаміці у продовж тривалого періоду. Максимальні темпи падіння промислового виробництва, що спостерігались лише у деяких високорозвинутих країнах упродовж останнього десятиліття не перевищували 0,5 % на рік.

III. Висока частка у структурі виробництва продукції наукоємних, високотехнологічних галузей точного машинобудування, що відповідає світовим стандартам якості та має високий рівень конкурентоспроможності. Серед високорозвинутих країн частка цих галузей у загальному випуску промислової продукції не нижча 15%.

IV. Високий рівень технічної та технологічної озброєності виробництва, що забезпечує його відносно низьку енерго-, матеріало- та ресурсоемність, помірний, чи незначний техногенний пресинг на довкілля;

V. Активний вплив виробництва на соціальну сферу та територіальний розвиток, що забезпечує високі стандарти життя населення. Одним із індикативних показників такого впливу слід вважати середню заробітну плату зайнятих у промисловості, яка серед економічно розвинутих країн світу складає мінімум 20 тис. дол. на рік.

На жаль сьогоднішній рівень розвитку промисловості України дуже далекий навіть до мінімальних показників, що характеризують групу економічно розвинутих країн світу.

Таким чином набуття промисловим комплексом країни високоіндустріальних ознак повинно розглядатись сьогодні в якості основної мети цього розвитку. Досягнення цієї мети в межах країни ґрунтується на відповідних трансформаційних процесах у промисловості окремих регіонів.

Розробка стратегії та заходів спрямованих на таку трансформацію вимагає, передусім, коректного визначення досягнутого промисловістю регіонів рівня розвитку.

Проблема визначення рівня розвитку промисловості регіонів країни розглядалась багатьма авторами переважно у контексті визначення загального рівня економічного, чи соціально-економічного розвитку регіонів [1;3 та ін]. Всю сукупність підходів, що при цьому використовувались умовно можна розділити на дві групи: а) атрибутивно-синтезуючі та б) індикативно-результуючі.

Атрибутивно-синтезуючий підхід передбачає формування достатньо великого масиву показників, що характеризують різні аспекти розвитку соціально-економічної сфери, чи окремих галузей господарства з послідовними їх зведенням в єдиний інтегральний показник розвитку. При всіх своїх позитивних сторонах даний підхід має і деякі недоліки. Саме вони знижують можливості оперативного застосування методик, розроблених на основі атрибутивно-синтезуючого підходу в практиці управління регіональним розвитком. Обмежений обсяг та завдання даного розділу не дозволяють більш детально зупинитись на даній проблемі.

Індикативно-результуючий підхід ґрунтується на застосуванні одного чи декількох індикативних за своєю суттю показників, що відображують узагальнюючий результат функціонування, чи досягнутий рівень розвитку економіки, соціальної сфери, або їх окремих галузей в регіонах. Саме результуючі показники, як ніякі інші, можуть застосовуватись в якості найбільш адекватного мірила при співставленні регіонів. Справедливість цієї тези підтверджується застосуванням індикативно-результуючого підходу в роботі міжнародних інституцій. У зв'язку із цим доцільно пригадати методику визначення рівня людського розвитку країн світу, розроблену в рамках програми розвитку ООН [2]. Вимір такого вкрай складного і багатогранного явища, як людський розвиток в цій методиці ґрунтується лише на трьох індикативно-результуючих показниках – очікуваній тривалості життя, реальному ВВП на душу населення та його освіченості.

Вимір досягнутого промисловістю рівня повинен враховувати ще одне принципове положення. В силу багатогранності та складності досліджуваного явища не може існувати єдиного універсального показника рівня розвитку, придатного для вирішення всієї множини наукових і практичних завдань. Сьогодні ми можемо вести мову принаймні про три показники, що відображують різні сторони досягнутого промисловістю регіонів рівня розвитку. Це – рівень індустріалізованості, рівень промислового виробництва та рівень економічної ефективності промисловості регіонів країни.

Рівень індустріалізованості відображає ступінь зорієнтованості

господарства областей на промислове виробництво та його потенційні масштаби. Такий показник у більшій мірі характеризує можливості областей, безвідносно до обсягів отримуваної у певні періоди промисловості продукції. В якості вихідних індикативних показників для розрахунку рівня індустріалізованості слід використати чисельність зайнятих у промисловому виробництві (як активну складову цього процесу) та вартість основних промислово-виробничих фондів (як його базисну основу) із поправкою на рівень їх зносу.

Сама семантика поняття “рівень розвитку” (ступінь, величина розвитку одного явища по відношенню до іншого) передбачає співставлення показників, що характеризують системи одного рівня між собою, чи по відношенню до системи вищого рангу.

В даному випадку на основі співвідношення чисельності зайнятих у промисловості регіону до аналогічного показника по країні та до чисельності зайнятих у господарстві регіону в цілому виводиться два стандартизованих статистичних ряди, що доповнюють один другого. З одного боку ми отримуємо ряд показників, що характеризують міру залученості робочої сили у промислову діяльність кожної області країни, а з іншого – залученість промислового персоналу країни у промисловість областей. В результаті їх взаємокоригування отримуємо зведений показник. Аналогічну процедуру проводимо і з показниками вартості основних промислово-виробничих фондів областей. Вторинне взаємокоригування зведених показників, що відображують залученість робочої сили та виробничих фондів у промислове виробництво дозволяє вивести інтегрований показник рівня індустріалізованості областей (табл. 1). На основі ранжирування статистичного ряду значень інтегрованого показника рівня індустріалізованості (I_1) було виділено чотири групи областей:

надіндустріалізовані ($I_1 > 2,0$) – Донецька та Дніпропетровська;

високоіндустріалізовані ($1,8 > I_1 > 1,3$) – Луганська, Запорізька, Київська, Харківська;

індустріалізовані ($1,3 > I_1 > 0,65$). – Львівська, Сумська, Івано-Франківська, Полтавська, Миколаївська, Черкаська, Житомирська, Рівненська, АР Крим, Хмельницька;

низькоіндустріалізовані ($I_1 < 0,65$) – Вінницька, Закарпатська, Кіровоградська, Одеська, Чернігівська, Чернівецька, Херсонська, Тернопільська, Волинська області.

Співвіднесення даного групування із галузевою та технологічною структурою промисловості регіонів дозволило здійснити їх типізацію за особливостями індустріалізованості. Оскільки такі типізації регіонів вже були представлені у попередніх наукових розробках та публікаціях автора [5; 6], в даній роботі недоцільно зупинятись на їх висвітленні.

Рівень промислового виробництва відображує досягнутий в процесі функціонування промисловості областей економічний результат. Такий показник є більш рухомим в часі ніж попередній, оскільки віддзеркалює не наявний в областях промислово-виробничий потенціал, а лише результат його використання, що формується під дією внутрішніх та зовнішніх впливів.

Найбільш адекватно, на нашу думку, економічна результативність функціонування промисловості областей відображується за допомогою показника валової доданої вартості створеної в галузях за певний проміжок часу. Репрезентативність цього показника, що являє собою різницю між випуском продукції промисловості та проміжним споживанням, впливає із самої його суті.

Методика розрахунку інтегрованого показника рівня промислового виробництва ґрунтується на тих же принципових засадах, що і методика розрахунку рівня індустріалізованості. Ці засади передбачають співвіднесення валової доданої вартості промисловості областей з аналогічним показником для господарства областей в цілому, а також із валовою доданою вартістю промисловості країни. Отримані таким чином два ряди показників стандартизуються до середньодержавного рівня. З одного боку вони відображають економічно-результуючу роль промисловості у господарстві кожної області, а з іншого – у промисловості країни в цілому. Шляхом взаємокоригування рядів цих показників і отримуємо інтегрований показник рівня промислового виробництва областей країни (I_2). На основі ранжирування статистичного ряду цього показника було виділено чотири групи областей, що характеризуються:

високим рівнем промислового виробництва ($I_2 > 2,0$) – Донецька та Дніпропетровська;

значним рівнем промислового виробництва ($1,8 > I_2 > 1,3$) – Луганська, Запорізька, Харківська, Київська, Полтавська;

середнім рівнем промислового виробництва ($1,3 > I_2 > 0,65$) – Миколаївська, Сумська, Одеська, Рівненська, Хмельницька, Івано-Франківська Полтавська;

низьким рівнем промислового виробництва ($I_2 < 0,65$) – Львівська, Черкаська, Вінницька Чернігівська, АР Крим, Херсонська, Житомирська, Тернопільська, Чернівецька, Закарпатська, Волинська, Кіровоградська області.

Кореляційний аналіз статистичних рядів інтегрального рівня індустріалізованості та рівня промислового виробництва областей дозволив виявити між ними дуже тісний взаємозв'язок. Коефіцієнт парної лінійної кореляції тут складає 0,96. Це є свідченням фактично прямої залежності отримуваних економічних результатів промисловості областей країни від величини накопиченого там промислово-виробничого потенціалу. В цілому це є підтвердженням екстенсивного характеру промислового виробництва переважної більшості областей країни. Однак співставлення показників, що відображають промислово-виробничий потенціал та отримані економічні результати в окремих областях дозволили виявити певні відхилення від загального фону. Як видно із табл. 1 серйозне недовикористання наявного промислового потенціалу спостерігається у Львівській, Закарпатській, Кіровоградській, Чернівецькій, Черкаській, Луганській та інших областях. Разом із тим у цілому ряді випадків просліджується і зворотна картина і це пов'язано із проявами інтенсифікації у функціонуванні промисловості деяких областей. Передусім це стосується Запорізької, Одеської, Миколаївської областей.

Всі ці відхилення пов'язані із особливостями галузевої структури обласних промислових комплексів і ринковим попитом на продукцію окремих виробництв. Відносно високий попит на продукцію активізує діяльність відповідних галузей, сприяє їх інтенсифікації. Це, головними чином, галузі чорної та кольорової металургії, хімічної та нафтохімічної промисловості, електроенергетики тощо. Саме ці галузі більше ніж на 60% визначають результат функціонування промисловості країни. Зниження попиту на продукцію, її низька конкурентоспроможність є головною причиною падіння виробництва, його депресії. До числа таких галузей в Україні належать передусім високо- та середньотехнологічні галузі машинобудування, де зосереджено до 30% промислово-виробничого потенціалу країни і які менш ніж на 14% визначають результат функціонування промисловості країни.

Рівень економічної ефективності промисловості – важливий інтегрований

показник, що значною мірою характеризує конкурентоспроможність обласних промислових комплексів. В даному випадку ми виходимо із відомої тези про те, що більш конкурентноздатним є той, із суб'єктів господарювання, який при однакових витратах живої та упредметненої праці отримує більший результат.

Найбільш придатним для відображення економічної ефективності є показник продуктивності праці та фондівіддачі у промисловості областей. При цьому їх доцільно розраховувати по відношенню не до загального випуску промислової продукції, а лише до валової доданої вартості, створеної у промисловості. Зведення отриманих рядів стандартизованих в інтегральний показник рівня економічної ефективності промислового виробництва (I_3) здійснюється по аналогії із двома першими.

На основі ранжирування статистичного ряду значень інтегрованого показника рівня економічної ефективності промислового виробництва було виділено наступні групи областей, що характеризуються:

- відносно ефективним функціонуванням промислових комплексів ($I_3 > 1,25$) – Полтавська, Запорізька, Київська, Одеська області та області;
- слабо ефективним функціонуванням промислових комплексів ($1,0 I_3 < 1,25$) – Донецька, Харківська, Дніпропетровська, Хмельницька, Рівненська, Чернігівська, Миколаївська області;
- неефективним функціонуванням промислових комплексів ($0,8 < I_3 < 1,0$). – Вінницька, Сумська, АР Крим, Черкаська, Херсонська, Луганська, Івано-Франківська області;
- доже неефективним функціонуванням промислових комплексів ($I_3 < 0,8$) – Тернопільська, Волинська, Житомирська, Львівська, Чернівецька, Закарпатська, Кіровоградська.

Інтегральний показник рівня економічної ефективності промисловості областей досить чітко відображує характер співвідношення між інтегральними показниками рівня індустріалізованості та промислового виробництва областей. Індикатором ефективності функціонування промисловості областей є домінування показника I_2 над I_1 . Оберне домінування є свідченням відсутності такої ефективності.

Вирішення завдань інтенсифікації та підвищення виробництва вимагає докорінного оновлення технічної та технологічної бази промисловості, введення нових форм її організації. Рівень економічної ефективності промислових комплексів областей, що до певної міри характеризує їх конкурентноздатність є важливим, однак недостатнім для аналізу особливостей функціонування в ринкових умовах показником.

Аналізуючи різні сторони розвитку промислового виробництва областей ми не можемо обійти увагою питання про міру та особливості його адаптації до ринкових умов функціонування. Ознаками такої адаптації є стабілізація та нарощування промислового виробництва при забезпеченні максимально можливого рівня його рентабельності. Виходячи із цих міркувань нами була розроблена методика та проведено визначення особливостей адаптації промислових комплексів областей країни до ринкових умов. В її основу було покладено два показники – індекс продукції (І прод.) та показник рентабельності виробництва (Пр.). І прод. відображає динаміку виробництва промислової продукції в співставленні із 1990 роком і виражається у відсотках. Показник рентабельності являє собою співвідношення отриманого в промисловості областей прибутку до затрат на виробництво, виражене у відсотках.

Ранжирування статистичного ряду індексів продукції дозволило виділити чотири групи обласних промислових комплексів:

відносно стабільні (I прод. > 85%);
 проблемні (75% > I прод. > 50%);
 кризові (50% > I прод. > 40%);
 депресивні (I прод. < 40%).

На основі ранжирування статистичного ряду показників рентабельності виробництва промислових комплексів областей було виділено такі їх групи:

з дуже активними адаптаційними проявами (Пр. > 10%);
 з активними адаптаційними проявами (10% > Пр. > 5%);
 з адаптаційними проявами (5% > Пр. > 0%);
 з деструктивними проявами (Пр. має від'ємне значення).

Таблиця 1.

Рівні промислового розвитку областей України

Області	Рівень індустріалізованості		Рівень промислового виробництва		Рівень економічної ефективності промисловості	
	Рейтинг	I_1	Рейтинг	I_2	Рейтинг	I_3
Донецька	1	3,07	1	3,18	5	1,20
Дніпропетровська	2	2,34	2	2,51	7	1,10
Луганська	3	1,79	4	1,56	17	0,80
Запорізька	4	1,44	3	1,78	2	1,32
Київська	5	1,31	6	1,38	3	1,30
Харківська	6	1,30	5	1,42	6	1,15
Львівська	7	1,05	14	0,63	22	0,65
Сумська	8	0,88	9	0,82	13	0,86
Івано-Франківська	9	0,83	13	0,71	18	0,80
Полтавська	10	0,82	7	1,32	1	1,70
Миколаївська	11	0,74	8	0,85	11	1,01
Черкаська	12	0,70	15	0,59	15	0,82
Житомирська	13	0,66	20	0,46	21	0,69
Рівненська	14	0,66	11	0,73	9	1,05
АР Крим	15	0,65	18	0,56	14	0,85
Хмельницька	16	0,65	12	0,72	8	1,08
Вінницька	17	0,62	16	0,57	12	0,92
Закарпатська	18	0,60	23	0,35	24	0,59
Кіровоградська	19	0,60	25	0,33	25	0,43
Одеська	20	0,59	10	0,74	4	1,29
Чернігівська	21	0,54	17	0,57	10	1,03
Чернівецька	22	0,50	22	0,35	23	0,64
Херсонська	23	0,49	19	0,47	16	0,82
Тернопільська	24	0,47	21	0,41	19	0,78
Волинська	25	0,45	24	0,34	20	0,70

Поєднання цих двох групувань дозволило здійснити типізацію областей за особливостями адаптації їх промислових комплексів до ринкових умов господарювання (табл. 2).

Запропонована типізація є своєрідною “системою координат”, що дозволяє не тільки зорієнтувати розвиток промисловості областей у необхідному напрямку, а й окреслити коло лімітуючих його чинників. Типізаційна таблиця досить легко розподіляється на чотири квадранти. Области, що попадають у перший та четвертий із них характеризуються відповідно найвищою та найнижчою мірою адаптованості до ринкових умов. Як показує аналіз, ця міра практично не залежить ні від рівня індустріалізованості областей, ні від рівня їх промислового виробництва. Вона, як і рівень ефективності пов’язана із структурними особливостями промисловості і у значній мірі детермінується зовнішніми кон’юнктурними впливами. Це стосується, головним чином, відносного попиту на світовому ринку на промислову продукцію, що має проміжний характер – сировина, матеріали та напівфабрикати (продукція чорної та кольорової металургії, хімії та нафтохімії тощо). Така адаптація має переважно пасивно-приспосувальний характер. Стосується вона передусім Запорізької, Одеської та Миколаївської областей.

Таблиця 2.

Типізація промислових комплексів областей України за особливостями адаптації до ринкових умов господарювання

	3 проявами			
	дуже активними адаптаційними	активними адаптаційними	адаптаційними	деструктивними
Відносно стабільні	Запорізька	Одеська		
Проблемні	Миколаївська Київська		Черкаська Вінницька	
Кризові	Хмельницька Рівненська Сумська	АР Крим Чернівецька Полтавська Дніпропетровська	Донецька Івано-Франківська Харківська	Закарпатська Тернопільська
Депресивні		Чернігівська	Луганська Житомирська Львівська	Волинська Херсонська Кіровоградська

Більш прогресивний характер має активна ринкова адаптація, що зумовлюється внутрішніми імпульсами та передбачає цілеспрямовану структурну перебудову виробництва, його модернізацію та просування на ринок власної високотехнологічної конкурентноздатної продукції. Певні спроби до такої адаптації просліджуються у Київській, Харківській, Дніпропетровській та деяких інших областях.

1. Горленко И.А., Руденко Л.Г., Малюк С.Н., Лебедь Н.П. Сбалансированное экономическое, социальное и экологические развитие территории (экономико-географические аспекты). – К., 1991. – 56 с.; 2. Звіт “1998. Україна. Людський розвиток”. – К., 1999. – 94 с.; 3. Поповкін В.А., Калитенко А.П., Розинка В.О. Рівні соціально-економічного розвитку регіонів України. – К., 1994. – 78 с.; 4. Підгрушний Г.П. Розвиток промисловості регіонів України: особливості, тенденції та перспективні напрямки // Суспільно-географічні основи регіонального розвитку України: Заключний звіт по НДР. – К., 1999. – С.35-47. Деп. в ДНТБ України № держ. реєстр. 0195V019506; 5. Підгрушний Г.П., Качаєв Ю.Д., Палеха Ю.М. Прикордонні регіони України: особливості та тенденції сучасного розвитку Географія і сучасність: Збірник наукових праць Національного педагогічного університету ім. М. Драгоманова. – К., 1999. – С.154-165.; 6. Підгрушний Г.П. Особливості, тенденції та перспективні напрямки розвитку промисловості України та її регіонів //

Український географічний журнал, 2000. – № 2. – С. 20-25.

The topical problem of definition of development levels of industry in regions is uncovered in connection with necessity to create modern national strategy of regional development in this article. The methodological approach to definition of this level, system of parameters and methodical receptions of its account are offered. The significant attention is given to the concrete analysis of a level of industrial manufacture in regions, them industrialization, economic efficiency of an industry, its adaptation to conditions of the market and other.